

Primjena feminističke teorije stajališta u istraživanju ženskih profesionalnih biografija

Valerija BARADA

*Odjel za sociologiju, Sveučilište u Zadru, Hrvatska
vbarada@unizd.hr*

U članku se razmatra primjena feminističke teorije stajališta u istraživanju orodnjene profesionalne i radne pozicije. Ta je teorija temeljno definirana kao epistemološka i teorijska namjera da se cijela društvena stvarnost promatra iz pozicije iskustva žena i društvenih odnosa u kojima sudjeluju, jer su s margine razvidniji cjelokupni odnosi moći koji se presijecaju u svakodnevnom životu žena. Jedna od posebnih inačica feminističke teorije stajališta jest institucionalna etnografija Dorothy E. Smith, čija se metodološka izdašnost testira na primjeru kvalitativnog istraživanja profesionalnog iskustva radne svakodnevne žene u profesiji dizajna. Primjena tog pristupa proučavana je na pitanjima istraživačke strategije i procesa, kvalitete podataka, odnosa sugovornica i istraživačice te analize podataka. Utvrđeno je da na razini istraživačke strategije određene institucionalnom etnografijom, radna svakodnevica istraživanih žena predstavlja konstrukciju stvarnosti djelovanja aktera. Slijedom tako određene strategije, kvaliteta podataka je osiguravana kroz standarde unutarnje i vanjske valjanosti koji zahtijevaju detaljnu interpretaciju, kao i uzorkovanje institucionalnih odnosa ključnih za proučavano iskustvo. Pokazalo se da primjenom tzv. ženske paradigme intervjuiranja, institucionalna etnografija omogućava građenje odnosa istraživačice i sugovornica na nehijerarhičan i međusobno odgovoran način. Analiziran je proces deskriptivnog i interpretativnog kodiranja, kao i razlozi napuštanja primjene institucionalne etnografije u određivanju obuhvatnih kodova. Razmatrajući domet metodološke primjene feminističke teorije stajališta u analizi podataka, pokazalo se da je iskustvu sugovornica pristupljeno kroz njihovo ključno stajalište, dok je institucionalni poredak interpretiran primjenom koncepata rodnog režima i profesionalnog projekta. Zaključuje se da se metodološki razrađenom istraživačkom primjenom feminističke teorije stajališta može utvrditi kompleksnost fenomena ženskoga profesionalnog iskustva radne svakodnevice.

Ključne riječi: teorija stajališta, metodologija, feminizam, profesija, rad, žene

1. Uvod: feministička teorija stajališta

Teorija stajališta (*standpoint*) u širem smislu predstavlja pokušaj promišljanja i istraživanja iskustava pozicijâ različitih *drugih* u društvu, nasuprot dominantnim i hegemonijskim skupinama, temama ili pristupima. S obzirom na to može li se njome problematizirati pozicija bilo koje skupine koja je teorijski i istraživački podzastupljena, ovaj pristup ima potencijal za afirmaciju iskustva etničkih, »rasnih« i rodnih manjina, kao i sjecišta svih navedenih identiteta i praksi. Namjerno zanemarujući dominantne i hegemonijske pozicije, teorija stajališta ima teorijsko i istraživačko polazište upravo u iskustvenim pozicijama onih koje se istražuje. Tako se, primjerice, može istraživati siromašne latinoameričke nebijele imigrantice prve generacije u Sjedinjene Američke Države u usporedbi s iskustvom bijelih muškaraca srednje klase. Ili se, nešto lokalnije, može promišljati hrvatsko društvo iz pozicije Roma i Romkinja nastanjenih u zadarskom zaleđu. Takvim se pogledom afirmira dotad izmješteno i zanemareno znanje utemeljeno u specifičnom iskustvu, koje postaje središtem nove spoznaje o vladajućim društvenim odnosima. Marginalnost pozicije *drugih* biva ključnom za razumijevanje cjelokupne društvene stvarnosti, jer su te pozicije teorijski i empirijski izdašnije kao početne točke istraživanja kako svih drugih društvenih kategorija, tako i žena (Olesen, 2003: 343).

Kao jedna od inačica različitih mogućih pristupa, *feministička* teorija stajališta podrazumijeva istraživanje *žena* i društvenih odnosa s kojima se one svakodnevno suočavaju. Osim toga podrazumijeva da su ga razvijale feminističke autorice kao, ponajprije, epistemološki aparat za proučavanje položaja žena *iz* pozicije žena. Tako je feministički pristup stajališta skupni naziv za nastojanja koja su epistemološki i teorijski uglavnom razvijale Dorothy E. Smith, Sandra Harding, Nancy M. Hartsock, Hilary Rose i Patricia Hill Collins poglavito tijekom osamdesetih godina 20. stoljeća. Rasprava o mogućnosti uspostave epistemološkog i teorijskog polazišta iz stajališta žena nastavila se i tijekom devedesetih godina, no može se reći da u teorijskom smislu od tada jenjava te se seli u područje primjene u različitim istraživanjima koja se *cjelovito* zamišljaju, izvode i interpretiraju prema ideji feminističkog stajališta. Iako je taj pristup predmetom različitih kritika, pobijanja i ponovnih razmatranja čak i iz same matice feminističkih autorica,¹ ipak se pokazao kao izdašna inspiracija za suvremene radove

¹ Npr. Susan Hekman u članku iz 1997. godine raspravlja o kompleksnom razvoju feminističke teorije stajališta, koji je omjeren marksističkim pristupima s jedne i teorijom objektnih odnosa s druge strane, te nelagodnim prihvaćanjem koncepta *razlike*, kao i post-

u sociologiji. Namjera je ovog rada oprimirati upravo tu izdašnost kroz prikaz primjene feminističke teorije stajališta u istraživanju ženskog iskustva rada u kreativnim industrijama u Hrvatskoj (Barada, 2012). Naime, u istraživanju rodno obilježenoga profesionalnog iskustva radne svakodnevice dizajnerica vizualnih komunikacija primjenjivana je institucionalna etnografija Dorothy E. Smith, kao jedan od oblika feminističke teorije stajališta, ali ponajprije kao metodološki, a ne kao epistemološki i teorijski okvir. Ta se konceptualizacija istraživanja krije kako u dometu feminističke teorije stajališta, tako i u samom predmetu istraživanja kojemu nije pristupano isključivo iz okvira sociologije žena (usp. Oakley, 2002), što bi zahtijevala doslovna primjena feminističke teorije stajališta, nego je istraživačkoj temi pristupano iz sociologije profesija i rada. Ta je teorijska triangulacija odredila primjenu feminističkog stajališta kao metodološkog alata pa se u ovom radu razmatraju istraživačka strategija i proces, kvaliteta podataka, odnos sugovornica i istraživačice te analiza podataka u svjetlu istraživačke primjene institucionalne etnografije.

2. Feministička teorija stajališta kao metodološki alat

Feministička teorija stajališta dio je širih feministički motiviranih nastojanja kritičkog promišljanja tzv. objektivističkog i neutralnog profila znanosti,² kojim se promovira ideja da žena i njezina svakodnevica postanu subjektom istraživanja (Harding, 1987). Autoricama koje su razvijale taj pristup zajednička je ideja da znanost općenito, pa tako i sociologija, društveni svijet definiraju kroz prividno apstraktne i univerzalne kategorije, pritom prikrivajući da je riječ o isključivo muškom pogledu i njime posredova-

modernističkih i poststrukturalističkih pristupa (Hekman, 1997: 341–342). No, autorica pokazuje kako feminističko stajalište uvodi i teorijski i istraživački opravdava višestrukost izvora znanja i istine koji su umješteni i diskurzivni (Hekman, 1997: 357). Iako se, stoga, ne može postaviti jedinstvena epistemološka, metodološka, čak ni politička platforma iz rakursa feminističke teorije stajališta, Hekman smatra da – predlažući korištenje Weberova koncepta idealnog tipa – pruža mogućnost uspostavljanja nehegemonijskog proučavanja društvene stvarnosti (Hekman, 1997: 363).

² Propitivanje znanosti iz feminističke i ženske pozicije suvremenik je širih propitivanja njezine neutralnosti i objektivnosti, koja započinju Kuhnovim promišljanjem znanstvenih revolucija šezdesetih godina 20. stoljeća (Bokan, 2005), a nastavljaju se *Strogim programom* u sociologiji sedamdesetih godina istoga stoljeća (Gvozdanović, 2008). Međutim, tekstovi koji se uže tiču feminističke teorije stajališta razvijani su tijekom osamdesetih godina kao osvrt na maskulinističku prirodu znanosti i pokušaj propitivanja društvenog i kulturnog konteksta koji omogućuju mušku dominaciju u rodno segregiranoj znanosti (Geiger, 2002).

nom društvenom kontekstu. Nasuprot tomu, ove autorice smatraju da žene imaju epistemološku prednost u odnosu na muškarce za raspoznavanje kako strukturnih, tako i osobnih odnosa moći, budući da zbog svoje podčinjene i marginalne pozicije mogu cjelovitije razumjeti društvenu stvarnost (Harding, 1987: 28). S orodnjene pozicije margine razvidniji su cjelokupni odnosi moći koji se presijecaju u svim društvenim pozicijama nekog društva.

Da bi se artikulirala povlaštenost ženskog subjekta u epistemološkom smislu, Dorothy E. Smith (1987) predlaže razvijanje feminističke metodologije, potom strategije i konačno sociologije koja bi u obzir uzimala iskustva i poziciju žena, ne kao krajnji cilj istraživanja, nego kao indikator za razmatranje cjelokupne orodnjene društvene stvarnosti. Budući da žene ipak u svojoj svakodnevici ne moraju biti svjesne muškog konteksta u kojem žive, na feminističkoj je teoriji stajališta da politički i analitički pomogne ženama i svim ostalim marginalnim skupinama, shodno tome i muškarcima kao dominantnoj skupini, u prepoznavanju i promjeni konkretnih nejednakih rodni odnosa. Tim promišljanjem feminističko stajalište dobiva jasnu istraživačku agendu koja je usmjerena na otkrivanje ključnog područja reprodukcije rodno nejednakih društvenih odnosa i procesa. Za Dorothy E. Smith to se odvija u području *ženske* svakodnevice koju valja istraživati tzv. institucionalnom etnografijom. Naime, ova autorica definira institucionalnu etnografiju kao sociologiju koja iskustvo i svakodnevni život uzima kao temeljni i presudni predmet interesa (Smith, 1987, 2002a). U toj se sociologiji, odnosno institucionalnoj etnografiji, iskustvo i svakodnevica konceptualiziraju i istražuju kroz pojmove svakodnevice,³ umještenog iskustva, rada, diskursa i teksta te društvenih odnosa i odnosa upravljanja.⁴ No, taj se pristup ne zadovoljava pukim opisom ili pojedinačnim iskazima iskustva, nego u sociološkoj analizi povezuje lokalno iskustvo pojedinaca s društvenim odnosima drugih društvenih lokacija i drugih društvenih vre-

³ Dorothy E. Smith (2002a: 42) upotrebljava izraz *everyday/everynight activities*, kojim opisuje aktivnosti koje se odvijaju svakog dana i svake noći, jer prema njezinu mišljenju ženski posao u kući ne završava samo dnevnim kućanskim poslovima i brigom o obitelji, nego se proteže i na seksualni odnos s partnerom tijekom noći.

⁴ Institucionalnu etnografiju kao teorijski i metodološki pristup Dorothy E. Smith razvija od osamdesetih godina 20. stoljeća u različitim tekstovima, a integralno je prikazan u knjizi *The Everyday World as Problematic: A Feminist Sociology* (1987). No, za okosnicu razumijevanja njezina poimanja institucionalne etnografije uzet je tekst iz 2002. godine »Institutional Ethnography«, budući da u njemu donosi sažet i precizan prikaz cjelovite ideje feminističke teorije stajališta i to dijelom rabeći svojevrstan autobiografski pristup vlastitih iskustvenih promišljanja koje imaju teorijske i istraživačke implikacije.

menâ (Smith, 2002a: 18). Zadaća sociologije zato jest otkrivanje i mapiranje tih odnosa kako bi ljudi mogli razmotriti povezanost vlastitog života sa životima i radom drugih u odnosima kojih nisu ni svjesni, a koji određuju i organiziraju njihovu svakodnevnicu (Smith, 2002a: 19).

Institucionalna etnografija, kao oblik sociološkog promišljanja, smješta translokalne i izvanjske društvene odnose upravljanja kao što su birokracija, država ili profesije, u stvarne pozicije ljudskih života gdje ih sociolozi mogu prepoznati kao lokalne i vremenski određene aktivnosti (Smith, 2002a: 19). Svakodnevni je život društveno organiziran i reproduciran na materijalnoj i simboličkoj razini prije nego pojedinci u njemu počnu sudjelovati, kao i prije početka sociološkog istraživanja (Smith, 2002b: 319). Svakodnevica je povezana s onim što je onkraj iskustva, jer društveno proizlazi iz lokalnih aktivnosti ljudi u određenom specifičnom vremenu, posredovano jezikom i diskursom kao načinom na koji ljudi govore i opisuju te aktivnosti (Smith, 2002a: 22). Svako se pojedinačno iskustvo razlikuje, ali sve ih objedinjuju institucije koje povezuju, uopćavaju i objektiviraju ljudske aktivnosti putem različitih objašnjavajućih i opravdavajućih tekstova i diskursa (Smith, 2002a: 22). Dakle, iskustvo nije slučajno ili arbitrarno, nego je posredovano društvenim odnosima i procesima specifičnima za određeno vrijeme, prostor, kulturu, klasu, profesiju, radne odnose i kontekst.

Zastupnice feminističke teorije stajališta načelno priznaju da žene nisu homogena društvena kategorija i da je stoga svako teoretiziranje i istraživanje parcijalno, no ipak smatraju da je rodna stratifikacija jedna od temeljnih stratifikacija u društvu, pa je tako treba i epistemološki, teorijski i istraživački tretirati. To valja učiniti na način da se povezuju mišljenja, iskustva, doživljaji i interpretacije onih koje se istražuje s kontekstom u kojemu nastaju baš ta, specifično kontekstualizirana mišljenja, iskustva, doživljaji i interpretacije. Istraživački se ne kreće od nekoga pretpostavljenog apstraktnog konceptualnog okvira, nego se stvarnost raznolikih iskustava žena uzima kao samostalno istraživačko polazište (Smith, 2002b: 320–321), iako se može reći da se raznolika iskustva ipak objedinjuju kroz ideju nejednakih pozicija muškaraca i žena u kojima one imaju marginalnu poziciju. Dakako, to upravo znači da je iskustvo žena dominantan objasnidbeni okvir, jer se polazi od lokaliziranoga, *umještenoga* ženskog svakodnevnog iskustva i znanja, koje se nalazi u podređenosti spram vladajućih društvenih, kulturnih i ekonomskih hijerarhijskih odnosa.

Feministička teorija stajališta ima ponajprije epistemološku i teorijsku namjeru. Iako pokušava razviti i metodološke naputke, oni se uglavnom

odnose na čak gotovo svjetonazorski način i potrebu afirmacije autentičnog iskustva i stajališta pa njezina istraživačka primjena nije ni jednostavna ni jednoznačna. Naime, cjelokupno se istraživanje, kao i njegova interpretacija, temelji na okvirima iskustva i odnosa dobivenih isključivo iz njihova umještenog proučavanja. Međutim, u istraživanju na koje se ovaj rad osvrće (Barada, 2012), pokušalo se primijeniti feminističko stajalište *isključivo* kao metodološki, a ponekad čak i tehnički istraživački alat. Zbog složenosti konkretne praktične primjene postoji opasnost da se žensko iskustvo istraživački shvati gotovo doslovno, tako da se samo prenese u neposrednom izvornom obliku i smislu bez šire konceptualizacije društvenih odnosa. Moguća je pogreška u kojoj se iskustvo prepriča na način da samo *implicira* hegemonijske odnose moći, ali bez njihove teorijske i analitičke interpretacije koja ujedno može značiti i epistemološki odmak od konkretnog iskustva i odnosâ. Rečenom se dvojmom pokušava pozabaviti u ovome radu, koristeći se institucionalnom etnografijom kojom i Dorothy E. Smith upravo pokušava doskočiti opasnosti pojednostavljenog prenošenja istraživog iskustva.

Inačica feminističke teorije stajališta koja se ovdje prikazuje, bavi se sjecištem rodne podjele rada i rodnih poredaka institucija koje organiziraju i reguliraju samo društvo (Smith, 1987: 3). Rodna podjela rada poveznica je između strukture i pojedinaca (subjektiviteta), čime se društveni odnosi isprepleću s onim što pojedinci/ke jesu, kao i onim što rade (Weeks, 2004: 185, 190). Vrsta posla određuje identitet pojedinaca/ki u zauzimanju različitih društvenih pozicija, budući da je rodna podjela rada povijesno i kulturno reproducirana (Weeks, 2004: 185). Rad je aktivnost koja proizvodi pojedince/ke (subjekte) i društvo, što mu daje praktičnu i stratešku dimenziju. Ženski rad osigurava potporu muškarcima kojima je u rodnoj podjeli rada namijenjeno bavljenje konceptualnim praksama i mentalnim radom. No, budući da i ženski rad proizvodi svojevrsnu društvenu vrijednost, otvara se pitanje prepoznavanja i nagrađivanja radnih praksi žena, a u kontekstu kasnokapitalističkih društvenih odnosa (Weeks, 2004: 184). Feminističkim se stajalištem kroz ženski rad konstruira kolektivni subjekt »žene« koji se nalazi između jedinstvene pozicije zasebnog individuuma s jedne, te spontane, prirodne zajednice bioloških žena s druge strane (Weeks, 2004: 189). Dakle, ta vrsta stajališta proučava preklapanja identiteta, rada i širih društvenih odnosa kroz afirmaciju umještenog iskustva, ali s pokušajem ograničavanja mogućeg esencijalizira-

nja ženske pozicije (Millen, 1997). Iako se kroz orodnjeno iskustvo rada pretpostavlja kolektivni subjekt žene, on se pokušava razumjeti kao izraz individualiziranih svakodnevnih praksi. Naime, iskustvo svakodnevce i rada podvojeno je na ono institucionalno te utjelovljeno i lokalizirano (Smith, 2002b: 317), što je rodno određeno tako da je utjelovljeno iskustvo žensko, a institucionalno je, pak, muško. Profesionalni rad iziskuje značajnije odvajanje od lokaliziranog i tjelesnog iskustva nego što to iziskuje *običan* svakodnevni rad, zato žene svoju svakodnevicu doživljavaju kroz iskustvo pogreške koje podrazumijeva osjećaj nepovezanosti i razlike između osobnoga, svakodnevnog iskustva i radnoga, javnog iskustva (Smith, 2002b).

Upravo se na tim postavkama pokušalo razraditi i primijeniti feminističku teoriju stajališta u istraživanju ženskoga profesionalnog iskustva rada na primjeru dizajnerica vizualnih komunikacija u Hrvatskoj (Barada, 2012). Specifično je svakodnevno radno iskustvo žena uzeto kao indikator društvenih odnosa i odnosa upravljanja unutar institucionalnog okvira istraživane profesije, ali i šireg društva.⁵ Kako je rodni poredak jedan od temeljnih društvenih poredaka, rod se može uzeti kao objasnidbeni element, a žensko iskustvo kao privilegirana marginalna pozicija za *sociološko* razumijevanje *društvene* stvarnosti. Profesija je uzeta kao ključno stajalište za proučavanje reprodukcije društvenog poretka kroz rodno obilježenu radnu svakodnevicu. Rad, kao i rodna podjela rada te rodni poredak profesije konstitutivni su za osobni identitet žena. Međutim, rodna pripadnost istraživanih žena nije esencijalizirana shvaćanjem da je riječ o pripadnosti *ženstvu*, nego je poimana kao socijalizacijski aspekt bivanja zaposlenom, radnom, profesionalnom ženom kao društvenom kategorijom što je socijalizacijski biografski određeno umještenim, lokalnim iskustvom unutar širega društvenog iskustva. Rodno iskustvo rada, zbog rodne socijalizacije ima osobnu dimenziju, a zbog društvenih odnosa moći upravljanja, ima i onu institucionalnu. U metodološkom smislu, feministička se teorija stajališta u istraživanju rodno obilježene profesionalne radne svakodnevce može primjenjivati na razini strategije, istraživačkog procesa, kvalitete podataka, odnosa sugovornica i istraživačice te, konačno, analize podataka.

⁵ Profesija dizajna proučavana je i u kontekstu tzv. feminizacije (usp. Bolton i Muzio, 2008; Fondas, 1996). Za širi prikaz društvene pozicije žena u dizajnerskoj profesiji vidjeti: Buckley, 1989; Bruce i Lewis, 1990; Cvitan Černelić, 2006; Adamović, 2006; Anscombe, 1984; Gomez-Palacio i Vit, 2008.

3. Istraživanje ženskih radnih svakodnevnica

Feministička je teorija stajališta u istraživanju o ženskom iskustvu rada (Barada, 2012) korištena kao glavna smjernica u konceptualizaciji istraživanja, ali i kao serija konkretnih naputaka za terensku izvedbu istraživanja te obradu i analizu tako prikupljenih podataka. Naglasak je stavljen na njezinu metodološku primjenu, kako bi se pokušala izbjeći pogreška postvarenja konkretnoga ženskog iskustva koje se istražuje. Osim toga, predmetu se istraživanja pristupilo iz tzv. radnog, a ne rodnog modela konceptualiziranja osobnih i profesionalnih radnih biografija žena (Feldberg i Nakano Glenn, 1979). Konceptualno dominantno prisutan rodni model proučavanja ženskih karijera pretpostavlja da su rodno definirani događaji u životnom ciklusu ključni za razumijevanje ženskog rada i karijera (Walby, 2005). Tako sama činjenica bivanja ženom koja će u nekom trenutku nužno roditi i nužno brinuti za djecu, a vremenom i za starije članove obitelji, definira ženske poslove. O karijeri se analitički i istraživački misli iz pozicije ženskog roda. No, radni model pokušava zaobići taj pristup stavljajući radnu karijeru u središte promatranja. Pritom se tipično ženski biografski trenutci, kao rođenje djeteta i porođiljni dopust ne zaobilaze, nego im se analitički pristupa iz pozicije rada i karijere.

Preuzimanjem radnog modela u istraživanju ženskih radnih svakodnevnica, a u okviru feminističkog stajališta, teorijski se pretpostavio institucionalni poredak istraživane profesije dizajna vizualnih komunikacija koji su žene pounutrile obrazovanjem i radom u njoj (Barada, 2012). Naracijom sugovornica⁶ o profesionalnoj i radnoj biografiji posredno se dolazilo do rodne dimenzije iskustva svakodnevica. Profesionalno je iskustvo postavljeno kao primarno, lokalno iskustvo, o kojemu je znanje rodno određeno. Institucionalno specifično lokalno radno iskustvo profesionalnih dizajnerica uzorkovano je, mapirano, proučavano i interpretirano u relaciji s drugim osobnim i institucionalnim odnosima (Barada, 2012). Budući da specifično stajalište povezuje iskustvo i znanje s kontekstom u kojemu nastaju, u analitičkom se smislu na neki način radilo o dvostrukom stajalištu, onom radnom, kao i onom rodnom, do kojih se dolazilo metodološkim postupcima utemeljenima u feminističkoj teoriji stajališta.

⁶ U istraživanju je primijenjena kvalitativna metodologija (Barada, 2012), pa su s dizajnericama vizualnih komunikacija provedeni intervjui koji su imali narativni i polustrukturirani dio (prema Lawler, 2002).

3.1. Istraživačka strategija i feministička teorija stajališta

Za otkrivanje kompleksnih društvenih odnosa u području rada i određene profesije koja je u konkretnom istraživačkom slučaju dizajn vizualnih komunikacija, iz perspektive ženskoga orodnjenog iskustva rada kontekstualno umještenog u svakodnevicu, primjenjivana je abduktivna istraživačka strategija koja se primarno oslanja na kvalitativnu metodologiju (Mason, 2002: 52). Specifičnost koja iziskuje primjenu te strategije i metodologije nalazi se kako u istraživanoj populaciji, tako i u fenomenu koji se ispitivao, jer su obje prikladne za istraživanja koja se bave profesijama i promjenama u karakteru rada, omogućujući slojevit pristup fenomenu orodnjenog iskustva rada istraživanjem međuodnosa položaja žena u društvu i položaja na tržištu rada (Burnham i dr., 2006: 288). S obzirom na epistemološke postavke abduktivne istraživačke strategije,⁷ istraživačka pitanja *što* i *zašto*⁸ definiraju narav i opseg istraživanja, odnosno pokušavaju utvrditi, opisati i razumjeti istraživani fenomen (Blaikie, 2000: 62). U toj strategiji, oslanjajući se na interpretativizam,⁹ društvenu stvarnost konstruiraju akteri i rezultat je pregovaranja značenja djelovanja i situacija u kojima se oni nalaze.¹⁰ Na ovaj se način, abduktivna istraživačka strategija i feministička teorija

⁷ Posrijedi je dominantna istraživačka strategija, jer različite faze istraživanja mogu iziskivati različite pristupe. Abdukcija objedinjuje logičko zaključivanje (inferencija) i dubinske uvide koji omogućuju stvaranje novog znanja (Reichertz, 2004: 159). Proizvodnja novoga (znanstvenog) znanja za cilj ima objasniti lokalna »djelovanja aktera (re)konstruiranjem [društvenog] reda koji je značajan djelujućim subjektima« (Reichertz, 2004: 160). Abduktivno zaključivanje nije samo logičko zaključivanje ili metoda, nego stav prema poznatom znanju i istraživanju (Reichertz, 2004: 163), čime se dodatno preklapa s primjenom feminističke teorije stajališta.

⁸ Prema Blaikieu (2000), uz pomoć navedenih istraživačkih pitanja, kao i dodatnim pitanjem *kako*, ostvaruju se istraživački ciljevi *ispitivanja, opisivanja, objašnjenja, razumijevanja, predviđanja promjene, evaluacije i procjene utjecaja*. Sve se to smješta u *induktivnu, deduktivnu, retroduktivnu* ili *abduktivnu* istraživačku strategiju.

⁹ Interpretativizam obuhvaća hermeneutiku, fenomenologiju, simbolički interakcionizam, egzistencijalnu sociologiju i društveni konstruktivizam (Blaikie, 2000: 114).

¹⁰ Stvarnost, iako višestruka i promjenjiva, istodobno je i intersubjektivna. Znanstveni i teorijski zaključci donose se na temelju početnih laičkih interpretacija aktera/ica, odnosno motiva i namjera kojima ljudi barataju u svojoj svakodnevici (Blaikie, 2000: 114–119). Za razliku od željenih konstrukcija, koje bi odgovarale deduktivnoj istraživačkoj strategiji ili pak valjanih rekonstrukcija, koje bi odgovarale induktivnoj istraživačkoj strategiji, abduktivni zaključci su korisne rekonstrukcije društvenog reda (Reichertz, 2004: 163), odnosno institucionalnog poretka prema feminističkoj teoriji stajališta. Stalna sumnja u teorijske postavke i slobodno razmatranje podataka načini su razmišljanja u izvođenju zaključaka unutar te istraživačke strategije (Reichertz, 2004: 162).

stajališta, točnije institucionalna etnografija Dorothy E. Smith, međusobno uvjetuju.

U istraživanju o kojemu je riječ (Barada, 2012), cilj i odgovarajuća istraživačka pitanja utemeljena u abduktivnoj strategiji i feminističkoj teoriji stajališta, propituju temu profesije dizajna vizualnih komunikacija kao mogućega modernizacijskog agensa za žene u Hrvatskoj ili pak kao prostora daljnje reprodukcije tradicionalnih radnih i rodničkih odnosa. Dizajn vizualnih komunikacija koristi se kao primjer, a žene u toj profesiji kao indikator u kojoj se mjeri rad može interpretirati kroz kategorije stjecaj-noga, odnosno samoostvarujućeg rada (Tomić-Koludrović, 2000: 28). Tako je cilj istraživanja ispitivanje ženskog iskustva rada kroz radne i rodne odnose u profesiji dizajna vizualnih komunikacija te otkrivanje na koji način profesija i karakter rada strukturiraju svakodnevni život žena u kontekstu reprodukcije postojećih radnih i rodničkih odnosa. Okosnicu istraživanja čine podatci dobiveni primjenom kvalitativnih metoda istraživanja (intervjui), uz dodatak kvantitativnih pokazatelja o profesiji dizajna koji su korišteni kao institucionalni okvir podacima kvalitativnog tipa, čime je dobivena cjelovitija slika istraživanih problema. Istraživačka pitanja koja odgovaraju na zadani cilj istraživanja, a u okviru feminističke teorije stajališta postavljena su na sljedeći način: a) opisati utjecaj profesije i tipa radnog odnosa na osobnu i profesionalnu samoidentifikaciju žena; b) utvrditi utjecaj decentraliziranog rada i tehnologije na afirmaciju samostalnoga ženskog rada; c) istražiti iskustvo žena u profesiji dizajna vizualnih komunikacija s obzirom na rad u oglašivačkim agencijama ili samostalni rad; d) utvrditi važnost koju dizajnerice pridaju tehnologiji, samom proizvodu rada te vještini i tipu sposobnosti potrebnih za profesionalno etabliranje; e) razumjeti podržavaju li fleksibilizacija i feminizacija dana tradicionalne radne i rodne odnose te kako ta promjena utječe na svakodnevnicu žena; f) opisati radne uvjete profesije dizajna vizualnih komunikacija. Tako su postavljeni cilj i istraživačka pitanja u kontekstu abduktivne strategije i feminističke teorije stajališta odredili i sam istraživački proces.

3.2. Istraživački proces kroz primjenu feminističke teorije stajališta

Provedba istraživanja utemeljenih u feminističkoj teoriji stajališta i kvalitativnoj metodologiji nalikuje petlji u kojoj se istraživač/ica kontinuirano vraća i ponovno razmatra podatke i saznanja do kojih dolazi tijekom istra-

živanja, pa istraživačke tehnike moraju biti uronjene u cilj istraživanja, a svrhovitost njihove primjene valja stalno provjeravati (Richards, 2009: 7). Takav istraživački proces podrazumijeva i linearne etape, no one se revidiraju i ponavljaju s obzirom na empirijske nalaze, pa mogu dovesti do upotpunjavanja i preformuliranja istraživačkih pitanja (Burnham i dr., 2006: 48). Krug istraživanja o kojem je riječ (Barada, 2012) započeo je uobičajenim inicijalnim pregledom relevantne literature iz područja sociologije žena, rada i profesija, nakon čega je formirana početna baza sekundarnih i tercijarnih podataka o profesiji dizajna u Hrvatskoj, koja je nadopunjavana tijekom cijeloga istraživačkog procesa. Prikupljeni su i analizirani podatci i dokumenti o prisutnosti žena u strukovnim i obrazovnim institucijama te o institucionalnoj organiziranosti profesije (strukovna udruženja, visokoškolske ustanove, redovne izložbe) čime se utvrdila struktura i stupanj organiziranosti dizajnerske struke u Hrvatskoj. Podatci su osvježeni pred sam kraj analize i interpretacije, čime je osigurana njihova aktualnost. Tim je dijelom istraživačkog procesa utvrđen institucionalni okvir odnosa upravljanja i moći koji se utjelovljuje u radnoj svakodnevici istraživanih žena. Svakodnevica je obuhvaćena terenskim dijelom istraživanja provedenim dvoetaпно, tako da je nakon intervjua s ekspertima (Bogner, Littig i Menz, 2009) razgovarano s dizajnericama vizualnih komunikacija.

Naime, odabir ključnog stajališta, odnosno stvarnog problema s kojima se žene susreću, polazna je točka za istraživanja koja se temelje na feminističkoj teoriji stajališta, jer se preko njega proučava institucionalni poredak. Analizom podataka pokušava se otkriti kako žene reproduciraju taj poredak kroz vlastiti partikularni svakodnevni rad koji obuhvaća sve aktivnosti koje se obavljaju, a ne samo plaćeni rad (Smith, 2002a: 23). Odabirom sugovornica odlučuje se iz koje će se perspektive određena institucija promatrati, tako da se ne uzorkuju populacije nego institucionalni procesi (Smith, 2002a: 25–26). Koncept društvenih odnosa povezuje rad u jednoj institucionalnoj lokaciji s onima na drugim lokacijama, što se utvrđuje kroz način na koji ljudi govore o svojoj svakodnevici i radu. Stoga se u analizi transkripata intervjua traže poveznice između sugovornica s ljudima na drugim mjestima i vremenima (Smith, 2002a: 31). Institucionalne društvene odnose proizvode pojedinke svojim svakodnevnim radom i iskustvom koji su povratno – posredovano tekstom – uopćeni i standardizirani tim institucijama (Smith, 2002a: 32–33). Institucije stvaraju kompleksne odnose upravljanja koji se promatraju *iznutra*, u utjelovljenim lokalnim praksama

ljudi, koje upravljanje stalno delokalizira (Smith, 2002a: 39). Feminističkom se teorijom stajališta, odnosno institucionalnom etnografijom, u analizi ne rekonstruira iskustvo institucionalnih odnosa, nego se isto to iskustvo lokalizira i mapira u društvene odnose institucionalnog poretka, što znači da se kompleksnost odnosa upravljanja istražuje preko različitih individualnih stajališta (Smith, 2002a: 40). Orodjeno iskustvo radne svakodnevice dizajnerica vizualnih komunikacija proučavano je tako kao ključno stajalište. Ono je uzeto za interpretativno polazište u utvrđivanju institucionalno posredovanih mreža nejednakosti žena i muškaraca u istraživanoj profesiji. No, slijedeći napatke za uzorkovanje institucionalnih odnosa, nisu uzorkovana individualna iskustva, nego svi pojavni različiti oblici rada¹¹ koji su zastupljeni u ovoj profesiji (Merkens, 2004). Preko rada u specifičnim organizacijskim radnim odnosima, otkrivena je povezanost osobne radne svakodnevice s rodno obilježenim institucionalnim poretkom profesije.

3.3. Odnos feminističke teorije stajališta i kvalitete podataka

U osiguravanju kvalitete podataka i izvođenja zaključaka, slijedeni su napatci Milesa i Hubermana (1994) koji u tom kontekstu navode standarde objektivnosti, pouzdanosti, unutarnje valjanosti, vanjske valjanosti i iskoristivosti.¹² Svaki je standard definiran nizom pitanja koja omogućuju istraživačicama/istraživačima i čitateljicama/čitateljima da iznova procijene istraživanja. Iako se ne očekuje da bilo koje istraživanje može zadovoljiti sve elemente, to ne znači da ih se u istraživačkom procesu smije zanema-

¹¹ Radi se u sljedećim radnim oblicima: samozaposlene (*free-lance*), vlasnice obrta (jedina zaposlenica), suvlasnice studija za dizajn (bez dodatnih stalnih zaposlenika/ca), suvlasnice studija za dizajn (s dodatnim stalnim zaposlenicima/ama), zaposlenice studija za dizajn, zaposlenice drugih poslovnih subjekata u kojima su zadužene za dizajn, zaposlenice oglašivačkih agencija, zaposlenice javnih institucija, ponajprije kao nastavni kadar u srednjoškolskim i visokoškolskim obrazovnim institucijama u području dizajna i umjetnosti, koje vlastitu dizajnersku praksu provode kao slobodnjakinje ili zaposlenice studija (Barada, 2012). Nisu zahvaćeni dizajnerski kolektivi koji se u većem broju pojavljuju tek nakon provedbe glavnog dijela istraživanja tijekom 2011. godine. Taj novi pojavni oblik rada potvrđuje istraživačku izdašnost feminističke teorije stajališta koja može autentično pratiti i novonastajuće društvene odnose i procese.

¹² Tim su terminima autori pridodali one koje smatraju prikladnijima za kvalitativna istraživanja. Tako se objektivnost može zamijeniti pojmom vanjske pouzdanosti ili *potvrđljivosti* (*confirmability*), pouzdanost pojmovima zavisnosti i provjerljivosti, unutarnja valjanost pojmom uvjerljivosti i autentičnosti, vanjska valjanost pojmovima prenosivosti i prikladnosti, a iskoristivost pojmovima primjenjivosti i usmjerenosti na akciju (Miles i Huberman, 1994: 277).

riti (Miles i Huberman, 1994: 278–280). Standard objektivnosti (vanjske pouzdanosti) – koji pretpostavlja neutralnost i nepristranost te mogućnost da naknadni istraživači ponove istraživanja – može se zadovoljiti detaljnim opisom metode i istraživačkih procedura, kao i načina prikupljanja i postupanja s podacima. Važno je voditi računa o povezanosti podataka i zaključaka te o mogućoj pristranosti istraživača (Miles i Huberman, 1994: 278). Stoga su u istraživanju ženskog iskustva rada (Barada, 2012) detaljno opisane cjelovite etape prikupljanja i obrade podataka, a priloženi su i svi relevantni dokumenti i podatci koji omogućuju praćenje zaključivanja u interpretaciji podataka uz obrađivanje mogućih pristranosti. Tom je standardu posvećena osobita pozornost kako primjena feminističke teorije stajališta, odnosno institucionalne etnografije ne bi ostala na razini pojedinačnih iskustava intervjuiranih žena, jer često istraživanja koja se naslanjaju na ovaj pristup argumentacijski ostaju na čistoj deskripciji, bez pokušaja utvrđivanja institucionalnog poretka (usp. Millen, 1997). Procedurama standarda vanjske pouzdanosti osiguravao se tehničko-metodološki postupak izbjegavanja ovakve obrade podataka.

Standard pouzdanosti koji se odnosi na konzistentnost studije, odnosno njenu stabilnost s obzirom na protok vremena ili druge metode i istraživače (Miles i Huberman, 1994: 278) može se osigurati jasnoćom istraživačkih pitanja i njihovom primjerenošću paradigmatom i analitičkom okviru nacrtanog istraživanja. Uz kontinuiranu transparentnost u teorijskom i metodološkom okviru gdje su navedene analitičke postavke feminističke teorije stajališta i konzistentno izvedena istraživačka pitanja, u istraživanju o kojem je riječ (Barada, 2012) navedeni element je dodatno zadovoljen jasnim i opetovanim povezivanjem podataka i teorijskih uvida. Sljedeći element ovog standarda propituje jesu li podatci prikupljeni u skladu s istraživačkim pitanjima u različitim kontekstima te jesu li podatci dobiveni iz različitih izvora konzistentni (Miles i Huberman, 1994: 278). Upravo je zato proces uzorkovanja planiran na temelju istraživačkih pitanja i metodološkog naputka feminističke teorije stajališta o uzorkovanju društvenih odnosa, a ne pojedinaca/ki. Uspoređujući nalaze iz intervjua s dizajnericama vizualnih komunikacija s onima iz intervjua s ekspertima te iz sekundarnih i tercijarnih izvora, u velikoj mjeri se potvrđuje konzistentnost i usporedivost podataka (Barada, 2012). Institucionalni poredak konteksta profesije otkriven je u intervjuima s dizajnericama o njihovoj radnoj svakodnevnici te povezan sa širim kontekstom društvene organizacije profesije dobivenim

kroz sekundarne i tercijarne podatke. Završni i ključni element tog standarda podrazumijeva procedure kodiranja, odnosno provjere kodova primarnog istraživača,¹³ što je u ovom istraživanju osigurano dodatnim neovisnim kodiranjem osobe koja je bila upućena u istraživački proces i temu, ali ne i nalaze. Slijedeći Creswellove (2007: 210) naputke o usuglašavanju kodova, oni su uspoređeni i usuglašeni u dva koraka: nakon inicijalnoga odvojenog kodiranja, kodovi su uspoređeni, nakon čega su materijali ponovno kodirani kako bi se provjerila funkcionalnost usuglašanih kodova. Tako je potvrđeno ključno stajalište dizajnerica kako ga je interpretativno otkrivala primarna istraživačica, jer su dodatnim kodiranjem, odnosno analitičkim utvrđivanjem empirijskih i teorijskih pravaca, usuglašene temeljne okosnice razumijevanja profesionalnog iskustva radne svakodnevice dizajnerica vizualnih komunikacija.

Standard unutarnje valjanosti¹⁴ postiže se bogatim i *gustim*, smislenim i obuhvatnim opisima, povezanošću i koherentnošću prikazanih podataka s korištenim teorijskim konceptima te jasnošću zaključivanja uz razmatranje mogućih problema i nejasnoća u istraživanju. Uz teorijski potkrijepljeno minuciozno navođenje citata, o ovom se standardu brinulo i triangulacijom podataka (Read i Marsh, 2005) iz intervjua s dizajnericama vizualnih komunikacija s onima iz intervjua s ekspertima, kao i onima iz sekundarnih i tercijarnih izvora. Vanjska, pak, valjanost uključuje razinu i domet uopćavanja koje u kvalitativnim istraživanjima obuhvaća analitičko generaliziranje (povezanost s teorijom) i generaliziranje između istraživanih slučajeva (Miles i Huberman, 1994: 279), pa se zapravo radi o pomnoj interpretaciji. Pri izvještavanju o rezultatima navedeni autori smatraju da uzorak treba opisati toliko detaljno da omogućava usporedbu s drugim uzorcima te da bi trebao biti toliko teorijski obuhvatan da potiče na daljnju širu primjenu

¹³ Kodna se pouzdanost utvrđuje na dva načina: a) ponovljenim kodiranjem istog dokumenta nakon određenog vremena i b) istovremenim kodiranjem različitih istraživača/ica istog dokumenta (Richards, 2009: 108). U potonjoj strategiji koja je korištena u istraživanju o kojem je riječ (Barada, 2012), provjerava se kojim se različitim kodovima koriste različiti istraživači/ce te koje su razlike u segmentima koji su iskorišteni za kodiranje u svakoj kategoriji. Uspoređuju se stilovi kodiranja, kao i njihova razvedenost (Richards, 2009: 108–109).

¹⁴ Unutarnjom se valjanošću osigurava uvjerljivost i autentičnost istraživanja. Može se definirati kao »razumijevanje« i to u deskriptivnom smislu (što se dogodilo), interpretativnom (što je to značilo uključenim ljudima), teorijskom (koncepti koji su korišteni u objašnjavanju djelovanja i značenja) i konačno u evaluacijskom smislu (procjena vrijednosti djelovanja i značenja) (Miles i Huberman, 1994: 280).

(Miles i Huberman, 1994: 279). Može se ustvrditi da su standardi vanjske i unutarnje valjanosti imanentni feminističkoj teoriji stajališta. Naime, za utvrđivanje iskustva potrebna je pomna interpretacija koja ukazuje na autentičnost iskustva i njegovog istraživačkog razumijevanja. Osim toga, postupci uzorkovanja nužno moraju biti transparentni i utemeljeni u institucionalnoj etnografiji zbog – kako je već rečeno – uzrokovanja institucionalnih odnosa. Tako su standardi unutarnje i vanjske valjanosti osigurani pomnom interpretacijom i prikazom uzorkovanja, pa je s tom namjerom u prikaz istraživanja uključen dio o strukturi i obilježjima uzorka, iako to nije uobičajeno za kvalitativna istraživanja koja nisu utemeljena u feminističkoj teoriji stajališta (Barada, 2012).

Standard generalizacije iščitava se i iz prenošenja narativnih odsječaka, što se osiguravalo korištenjem citata, ali i prilaganjem relevantnih sociodemografskih karakteristika sugovornica. Zaključivanje je slijedilo specifično iskustvo sugovornica koje je međusobno uspoređivano. Naravno, prema uputama Milea i Hubermana (1994: 279), generaliziranje ovisi o povezanosti nalaza istraživanja s prethodnim teorijama, što je u kontekstu primjene feminističke teorije stajališta slijedeno tijekom postavljanja istraživanja. Budući da se standard generaliziranja zaokružuje primjenjivošću rezultata u drugim okolnostima, metodološki razrađenom primjenom odabranog stajališta pokušalo se utvrditi da je bavljenje profesijama žena korisno ne samo za istraživanje drugih profesija, nego i za utvrđivanje položaja žena u društvu općenito (Barada, 2012). Zaključno, iskoristivost istraživanja, odnosno njegova usmjerenost na akciju ili »pragmatična valjanost«, završni je standard procjene kvalitete istraživanja, a uključuje etička pitanja te utjecaj i posljedice koje istraživanje ima na sve sudionike/ce (Miles i Huberman, 1994: 280). Utjecaj i posljedice se, između ostalog, tiču razumijevanja okolnosti koje istraživanje propituje. Premda istraživanje koje se razmatra u ovom radu (Barada, 2012) nije bilo usmjereno na promjenu javnih politika i nema posebno izraženu akcijsku komponentu, tijekom istraživačkog procesa taj se element pojavio u izražavanju znatiželje i zadovoljstva sugovornica da se njihova profesija i strukovna pozicija obrađuju na sociološki način. Ovime je uspostavljena povratnost u definiranju ključnog stajališta iskustva opresije u radnoj svakodnevicu između istraživačice i istraživanih žena, jer si feminističko stajalište za istraživački i politički cilj postavlja aktivnu ulogu u razumijevanju nejednakih rodnih odnosa. Primjenom ovog stajališta želi se postići da svi akteri/ce institucionalnih odnosa moći pre-

poznaju i počnu mijenjati tu neravnomjernost (Smith, 1987), budući da feministička istraživanja teže osvješćivanju i promjeni društvenih prilika, ali i osnaživanju žena da govore o vlastitoj društvenoj poziciji iz njihove osobne perspektive (Sarantakos, 2004: 55).

3.4. Odnos sugovornica i istraživačice u primjeni feminističke teorije stajališta

Epistemološka i osobna refleksivnost inherentne su istraživanju koje primjenjuje feminističku teoriju stajališta i kvalitativnu metodologiju (Willig, 2001, prema King i Horrocks, 2010: 128). Refleksivnost u epistemološkom smislu istraživačici¹⁵ postavlja zahtjev za razmišljanjem o društvenom svijetu koji se stvara tijekom istraživanja, odnosno o istraživačkim pitanjima, procesu intervjuiranja i interpretaciji podataka (King i Horrocks, 2010: 23). Upravo se zato tijekom cijeloga istraživačkog procesa koji se ovdje razmatra pokušalo inzistirati na propitivanju osobnih teorijskih postavki kroz kombiniranje različitih pristupa te dokumentirati pragmatične istraživačke i metodološke odluke (Barada, 2012). Ključna smjernica u promišljanju pozicije istraživačice tijekom procesa intervjuiranja bio je tekst Ann Oakley »Interviewing women: A contradiction in terms?« (2002 [1981]) koji je instruktivan za metodološku primjenu feminističke teorije stajališta.

Upitnik iz naslova spomenutog teksta donosi dvojbu kako je moguće intervjuirati žene i utvrditi njihovo ključno stajalište unutar dominantne muške paradigme intervjuiranja kao objektivnoga, hijerarhičnog, distanciranog, posve »znanstvenog« odnosa.¹⁶ Autorica raspravlja o mogućnosti ženske paradigme nehijerarhijskog procesa intervjuiranja analizirajući dva ključna elementa: 1) odgovaranje istraživačice na pitanja koja joj postavljaju sugovornice i 2) uspostavljanje prijateljskog odnosa sa sugovornicama (Oakley, 2002: 142–143). Osobni angažman istraživačice postaje nužan budući da je društvena distanca prema sugovornicama smanjena sumjerljivom

¹⁵ U ovom se dijelu teksta koristi rodno obilježena riječ *istraživačica*, jer se odnosi na konkretan primjer istraživanja koje je provodila žena.

¹⁶ Ann Oakley, temeljem svoga višegodišnjeg istraživačkog iskustva u intervjuiranju žena prije i nakon iskustva poroda, kritizira metodološke udžbenike koji sugovornike/ce definiraju kao strojeve za proizvodnju podataka, a voditelje/ice intervjuja kao strojeve za prikupljanje podataka. Te upute propisuju da se nužno mora zadržati objektivnost te da se voditelj/ica intervjuja nikada ne smije upustiti u osoban ili empatičan odnos sa sugovornicima. Neke od postavki koje autorica kritizira gotovo je nemoguće pronaći u suvremenijim metodološkim udžbenicima. Ipak, njezin je gotovo programatski tekst još uvijek odlična smjernica i podsjetnik o interakcijskoj dinamici tijekom provedbe intervjuja.

rodnom socijalizacijom i istim ključnim životnim iskustvom (Oakley, 2002: 149). Iako se odnos uspostavlja u omeđenoj interakciji intervjua, presudnim se pokazuje rodni moment u kojemu žena intervjuira ženu u specifičnom kontekstu utvrđivanja rodno obilježenoga profesionalnog iskustva radne svakodnevice. Imajući na umu pomalo esencijalističku distinkciju između muške i ženske paradigme u intervjuiranju, tijekom istraživanja ženskog iskustva rada dizajnerica (Barada, 2012) potvrdilo se istraživačko iskustvo i teorijsko objašnjenje koje daje Oakley (2002) u smislu aktivnog sudjelovanja istraživačice u razgovorima, kao i stvaranja osobnog odnosa sa sugovornicama. Tekst Ann Oakley shvaćen je kao napatuk prema kojemu se u svaki intervju ulazilo s posebnom odgovornošću i pažnjom prema sugovornicama, ali i prema intervenirajućoj poziciji istraživačice. Ipak, iako je riječ o feministički posredovanoj istraživačkoj poziciji, taj odnos nije podrazumijevan i nametan pa je sugovornicama prepušteno određivanje procesa intervjua koji je svakako bio definiran rodnom, ali u najvećoj mjeri njihovom profesionalnom pozicijom, kao dominantnom istraživačkom strategijom kroz odabir radnog modela u primjeni feminističkog pristupa stajališta. Tako se intervjuiranje pokazalo kao stalno pregovaranje i promjena od muške prema ženskoj paradigmi i natrag unutar svakoga pojedinog razgovora otkrivanja ključnog stajališta intervjuiranih žena dizajnerica (Barada, 2012).

Gotovo u svakom intervjuu sugovornice su postavljajući pitanja posredno i neposredno tražile sudjelovanje istraživačice. Dio razgovora ili teme koje su se razmjenjivale unutar ženske paradigme intervjuiranja obuhvaćale su zainteresiranost i bojazan sugovornica za njihov doprinos istraživačkoj temi. Uobičajeno pitanje koje su upućivale bilo je jesu li njihovi odgovori i iskustvo korisni i hoće li pomoći istraživanju. Povratnu informaciju su tražile i kad su raspravljale o svojim radovima i kreativnosti, raspitujući se o informiranosti i doživljaju konkretnoga dizajnerskog uratka. U nekoliko situacija sugovornice su se upustile u intimniji razgovor s istraživačicom, otvoreno tražeći mišljenje i komentar određenih osobnih životnih odluka ili postupaka. U trenucima kad je istraživačica osjetila i procijenila da se uspostavlja jednosmjerna intimnost u kojoj samo sugovornice ulažu svoje procjene, u razgovor je unošena osobna dimenzija istraživačice. Međutim, u okviru odgovaranja na pitanja sugovornica, dio tema unutar istog intervjua razmijenjene su u stilu muške paradigme intervjuiranja (Barada, 2012). Primjerice, raspravljajući o mogućem iskustvu diskriminacije u profesional-

nom kontekstu sugovornice su uspostavljale hijerarhiju razgovora. Kontrolirale su podatke i ponekad tražile procjenu događaja od strane istraživačice. Poštovana je odluka o granici promišljanja tih događaja, pa se nije inzistiralo na njihovoj razradi. Naime, kako se istraživanje metodološki naslanja na feminističku teoriju stajališta, naglasak je tijekom intervjuiranja bio na razmjeni iskustava, otvarajući, ali ne inzistirajući na promjeni nejednakih društvenih odnosa u istraživanoj profesiji. Naime, taj bi pristup bio nužan da je feministička teorija stajališta korištena kao jedini teorijski okvir.

Sljedeći ključni dio procesa intervjuiranja prema Oakley (2002: 143) jest uspostavljanje prijateljskog odnosa u kojemu se izmjena muške i ženske paradigme može pratiti kroz tri točke. U prvoj primjernoj situaciji gdje je postojalo profesionalno uvažavanje bez dodatne osobne usuglašenosti između istraživačice i sugovornica, može se reći da su sugovornice posezale za muškom paradigmom, jer je posrijedi bila profesionalna razmjena (Barada, 2012). U drugom su primjeru sugovornice naglašavale osobni odnos, a profesionalni ostavljajući po strani. Ta su dva tipa primjernih situacija bila u manjini, dok se većinu intervjua može smjestiti u žensku paradigmu. Ulaženje u prijateljski odnos u okviru razgovorne interakcije događalo se poklapanjem profesionalnog uvažavanja i osobne, intimnije usklađenosti. Žensku paradigmu, kako je definira Oakley (2002), u istraživanju o kojem je ovdje riječ (Barada, 2012) podržavale su istodobno i sugovornice i istraživačica pa su zainteresiranost i uključenost sugovornica u istraživačku temu i sam proces istraživanja bile izraženije. Nakon cjelokupnoga istraživačkog procesa može se ustvrditi da je interakcijskom recipročnošću intervjuirajućih paradigmi razgrađivana hijerarhičnost istraživačkog odnosa i promovirana međusobna odgovornost sudionica, a sve u okviru metodološke primjene feminističke teorije stajališta.

3.5. Primjena feminističke teorije stajališta u analizi podataka

U skladu s cikličnošću istraživačkog procesa, analiza podataka u kvalitativnim istraživanjima započinje sa samim početkom njihova prikupljanja (Burnham i dr., 2006: 48). Schmidt govori o pet faza analitičke strategije za obradu polustrukturiranih intervjua: 1) uspostavljanje analitičkih kategorija, 2) postavljanje i provjera analitičkog vodiča prema analitičkim kategorijama, 3) kodiranje intervjua prema kategorijama, 4) pregled istraživanih slučajeva temeljem kodova, 5) odabir pojedinačnih slučajeva za dubinsku analizu (Schmidt, 2004: 253). Zadnja faza ove autorice mogla bi se nado-

puniti fazom postupnog generaliziranja i teorijskog interpretiranja podataka (Miles i Huberman, 1994: 9). Prva faza uspostavljanja analitičkih kategorija, kao svojevrsnih početnih kodova, seže unatrag do nacrtu istraživanja i planiranja istraživačkih pitanja (Miles i Huberman, 1994: 58). Budući da je u spomenutom istraživanju (Barada, 2012) metodološki korištena feministička teorija stajališta, ta je faza namjerno ostavljena otvorenom. Analitičke su kategorije dopunjavane vođenjem bilješki tijekom izrade transkripata, čime je stvoren široki popis kategorija koje su strukturirane prema okvirnim temama protokola intervjuja i temama otvorenim u narativnom dijelu intervjuja. Analiza samih transkripata, odnosno analiza u užem smislu, započinje u fazi tri¹⁷ kako navodi Schmidt (2004). Prilikom čitanja transkripata prikazivanog istraživanja, izdvojeni su važni segmenti kojima su pridodani deskriptivni kodovi. U sljedećem koraku oni su grupirani tako da su dobiveni interpretativni kodovi koji su protumačeni u odnosu na istraživačka pitanja, a kroz koje se razastiru institucionalni odnosi profesionalnog iskustva radne svakodnevice sugovornica. Grupiranjem i analizom interpretativnih, definirani su završni obuhvatni kodovi.¹⁸ Dakle, feministička teorija stajališta je kao metodološki alat korištena tijekom deskriptivnog i interpretativnog kodiranja, dok se u fazi uspostavljanja obuhvatnih kodova odmaknulo od tog pristupa te koristilo širi teorijski aparat potreban za cjelovitu analizu fenomena ženskog iskustva rada u specifičnoj profesiji. Intervjui svake od dizajnerica koju odlikuje specifična radno određena druš-

¹⁷ Konzultirani autori za analizu podataka donekle različito definiraju faze analize i koriste ponešto različitu terminologiju. Tako Miles i Huberman razlikuju šest okvirnih analitičkih koraka: 1) pripisivanje kodova terenskim bilješkama; 2) bilježenje zapažanja na marginama; 3) prepoznavanje sličnih fraza, odnosa, obrazaca, razlika između podskupina; 4) odvajanje tih obrazaca i procesa, sličnosti i razlika i provjeravanje tijekom sljedećega istraživačkog ciklusa; 5) postupna generalizacija na temelju konzistentnih podataka; 6) usporedba generalizacija s formaliziranim teorijskim znanjem ili konstruktima (Miles i Huberman, 1994: 9). O kodiranju govore zapravo kao analizi i razlikuju deskriptivne, interpretativne i kodove obrasca (Miles i Huberman, 1994: 55–72). King i Horrocks (2010) govore o deskriptivnom i interpretativnom kodiranju te obuhvatnim temama (*overarching*). Richards (2009) razlikuje tri tipa kodiranja: deskriptivno, tematsko i analitičko. Prva su dva pristupa usporediva, dok u onom L. Richards deskriptivno je kodiranje zapravo samo notiranje informacija o svakom istraživanom slučaju. Za najprikladniji okvir analitičkog procesa odabrana je shema pet faza C. Schmidt (2004), jer zahvaća i početne faze istraživanja. Peta je faza zamijenjena završnim fazama Milea i Hubermana. Kodiranje, odnosno analiza u užem smislu smještena je u treću fazu, a sastoji se od deskriptivnoga, interpretativnog i obuhvatnog kodiranja.

¹⁸ Obuhvatni kodovi u tom istraživanju teorijski korespondiraju s konceptom patrijarhalnoga rodnog režima (Walby, 1990, 2005) i profesionalnog projekta (Witz, 1992).

tvena pozicija, stvaraju međusobni kontekst stajališta, koji je opet umješten u institucionalne procese profesije iščitavane iz sekundarnih i tercijarnih podataka također prikupljenih tijekom istraživanja. Osim toga, ovi podatci, zajedno s ekspertnim intervjuima, čine podlogu tekstova o profesiji koji upućuju na kompleksnost odnosa koji posredno organiziraju svakodnevne odnose radnih praksi. Uz metodološku pomoć institucionalne etnografije razotkriva se funkcioniranje društvene stvarnosti tako da se u sociološkoj analizi kreće od ženskog, radnog iskustva u proizvodnji i shvaćanju profesionalnog iskustva, ali svakako i obratno.

4. Zaključak

Feministička teorija stajališta, točnije institucionalna etnografija Dorothy E. Smith (1987, 2002a), primjenjivana je u svim fazama kvalitativnog istraživanja ženskoga profesionalnog iskustva radne svakodnevne dizajnerice vizualnih komunikacija u Hrvatskoj kao metodološki alat (Barada, 2012). Temeljna postavka tog pristupa sadržana je u povezivanju institucionaliziranih društvenih odnosa nejednakosti u npr. sferi rada i profesije sa stvarnim pozicijama života žena, kako bi se mogli istraživati kao lokalizirane i vremenski određene aktivnosti svakodnevne. Na razini cjelokupne strategije, feminističko stajalište sumjerljivo je s tzv. radnim modelom (Feldberg i Nakano Glenn, 1979) te abduktivnom istraživačkom strategijom (Blaikie, 2000). Radnim se modelom promišlja iskustvo istraživanih žena kroz ključno stajalište radne i profesionalne svakodnevne, koja se – posredovano abdukcijom – vidi kao iskaz konstrukcije i pregovaranja oko značenja djelovanja relevantnih aktera.

Kako bi se ključno stajalište istraživanih žena putem institucionalne etnografije moglo autentično otkrivati, istraživački je proces nužno cikličan i otvoren do samoga kraja prikupljanja podataka. No, ta je otvorenost u uzorkovanju ponešto sužena, budući da je ono vođeno prepoznavanjem ključnih institucionalnih odnosa. Uzorkuju se odnosi, a ne pojedinačni slučajevi, kako bi se utvrdila cjelokupnost ključnog stajališta istraživanih žena. U istraživanju među dizajnericama vizualnih komunikacija (Barada, 2012) ključnost je određena preko različitih radnih oblika njihovoga profesionalnog iskustva. Pitanje kvalitete podataka dobivenih primjenom feminističke teorije stajališta rješavano je standardima objektivnosti, pouzdanosti, unutarnje valjanosti, vanjske valjanosti te iskoristivosti (Miles i Huberman, 1994). Napose se mogu istaknuti unutarnja i vanjska valjanost čiji

su zahtjevi za detaljnom institucionalnom interpretacijom i uzorkovanjem iskustva i svakodnevice potpuno utemeljeni u primjeni feminističke teorije stajališta, odnosno institucionalne etnografije.

Odnos istraživačice i sugovornica reflektiran je prema tzv. muškoj i ženskoj paradigmi intervjuiranja (Oakley, 2002). U istraživačkom procesu koji poštuje samostalno postavljanje sugovornica kroz autentičnu naraciju njihova specifičnog iskustva, ženska je paradigma intervjuiranja dominirala. Time je dekonstruirana hijerarhičnost istraživačkog odnosa uz uspostavu međusobne odgovornosti prema konkretnom konstruiranju stvarnosti samog čina intervjuiranja, kao i prema širem radnom i životnom kontekstu sudionica istraživanja. Budući da je feministička teorija stajališta primarno korištena kao metodološki alat, njezin je domet iscrpljen prilikom analize podataka. Naime, korištena je u deskriptivnom i interpretativnom kodiranju, ali se u završnoj fazi određivanja obuhvatnih kodova pribjeglo teorijskoj elaboraciji široj od same institucionalne etnografije. Znači da je samom iskustvu sugovornica pristupljeno *iznutra*, kroz njihovo ključno stajalište, dok je institucionalni poredak interpretiran i *izvana* teorijskom primjenom koncepata rodnog režima i orodnjenoga profesionalnog poretka (Walby, 1990, 2005; Witz, 1992). Tom je mišlju potvrđena vrijednost metodološke primjene feminističke teorije stajališta. Iako se može činiti da je riječ o svojevrsnoj redukciji stajališta s primarno epistemološkom i teorijskom ambicijom, tek se njegovom dosljednom i razrađenom metodološkom primjenom dolazi do cjelovitosti i kompleksnosti fenomena ženskoga profesionalnog iskustva radne svakodnevice, što može biti instruktivno i u istraživanjima ostalih raznolikih radnih iskustva oba roda.

LITERATURA

- Adamović, Mirjana (2006). »Rodne značajke djelatnosti«, u: Jasenka Kodrnja (ur.). *Rodno/spolno obilježavanje prostora i vremena u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, str. 159–186.
- Anscombe, Isabelle (1984). *A Woman's Touch: Women in Design from 1860 to the Present Day*. New York: Elisabeth Sifton Books i Viking Penguin.
- Barada, Valerija (2012). *Žensko iskustvo rada u kreativnim industrijama: primjer dizajnerica vizualnih komunikacija* (Doktorski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- Blaikie, Norman (2000). *Designing Social Research: The Logic of Anticipation*. Cambridge: Polity.

- Bogner, Alexander, Littig, Beate i Menz, Wolfgang (2009). »Introduction: Expert Interviews – An Introduction to a New Methodological Debate«, u: Alexander Bogner, Beate Littig i Wolfgang Menz (ur.). *Interviewing Experts*. Basingstoke i New York: Palgrave Macmillan, str. 1–13.
- Bokan, Nataša (2005). »Feministička epistemologija«, *Filozofska istraživanja*, 25 (4): 865–875.
- Bolton, Sharon i Muzio, Daniel (2008). »The paradoxical processes of feminization in the professions: The case of established, aspiring and semi-professions«, *Work, Employment and Society*, 22 (2): 281–299. doi: 10.1177/0950017008089105
- Bruce, Margaret i Lewis, Jenny (1990). »Women designers – is there a gender trap?«, *Design Studies*, 11 (2): 114–120. doi: 10.1016/0142-694X(90)90026-9
- Buckley, Cheryl (1989). »Made in Patriarchy: Towards a Feminist Analysis of Women and Design«, u: Victor Margolin (ur.). *Design Discourse: History, Theory, Criticism*. Chicago i London: University of Chicago Press, str. 251–264.
- Burnham, Peter, Gilland, Karin, Grant, Wyn i Layton-Henry, Zig (2006). *Metode istraživanja politike*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Creswell, John W. (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Approaches*. 2nd ed. London: Sage Publications.
- Cvitan Černelić, Mirna (2006). »Primijenjene umjetnice i dizajnerice«, u: Jasenka Kodrnja (ur.). *Rodno/spolno obilježavanje prostora i vremena u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, str. 211–219.
- Feldberg, Roslyn L. i Nakano Glenn, Evelyn (1979). »Male and Female: Job versus Gender Models in the Sociology of Work«, *Social Problems*, 26 (5): 524–538. doi: 10.2307/800039
- Fondas, Nanette (1996). »Feminization at Work: Career Implications«, u: Michael B. Arthur i Denise M. Rousseau (ur.). *The Boundaryless Career: A New Employment Principle for a New Organizational Era*. New York i Oxford: Oxford University Press, str. 282–293.
- Geiger, Marija (2002). »Feministička epistemologija: kratak pregled feminističke kritike znanosti«, *Revija za sociologiju*, 33 (1-2): 103–115.
- Gomez-Palacio, Bryony i Vit, Armin (2008). *Women of Design: Influence and Inspiration from the Original Trailblazers to the New Groundbreakers*. Cincinnati: How Books.
- Gvozdanović, Anja (2008). »Feministička teorija stajališta: kritika Strogog programa u sociologiji znanja«, *Diskrepancija*, 9 (13): 31–45.
- Harding, Sandra (1987). *The Science Question in Feminism*. Ithaca i London: Cornell University Press.
- Hekman, Susan (1997). »Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited«, *Signs*, 22 (2): 341–365. doi: 10.2307/3175275
- King, Nigel i Horrocks, Christine (2010). *Interviews in Qualitative Research*. Los Angeles: Sage Publications.
- Lawler, Steph (2002). »Narrative in Social Research«, u: Tim May (ur.). *Qualitative Research in Action*. London: Sage Publications, str. 242–258.
- Mason, Jennifer (2002). *Qualitative Researching*. 2nd ed. London: Sage Publications.

- Merkens, Hans (2004). »Selection Procedures, Sampling, Case Construction«, u: Uwe Flick, Ernst von Kardorff i Ines Steinke (ur.). *A Companion to Qualitative Research*. London: Sage Publications, str. 165–171.
- Miles, Matthew B. i Huberman, A. Michael (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. 2nd ed.. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Millen, Dianne (1997). »Some Methodological and Epistemological Issues Raised by Doing Feminist Research on Non-Feminist Women«, *Sociological Research Online*, 2 (3), <http://www.socresonline.org.uk/2/3/3.html>.
- Oakley, Ann (2002 [1981]). »Interviewing women: A contradiction in terms?«, u: Janet A. Kourany (ur.). *The Gender of Science*. Upper Saddle River, N. J.: Prentice-Hall, str. 136–152.
- Olesen, Virginia L. (2003). »Feminisms and Qualitative Research at and Into the Millennium«, u: Norman K. Denzin i Yvonna S. Lincoln (ur.). *The Landscape of Qualitative Research: Theories and Issues*. 2nd ed. Thousand Oaks: Sage Publications, str. 332–397.
- Read, Melvyn i Marsh, David (2005). »Kombiniranje kvantitativnih i kvalitativnih metoda«, u: David Marsh i Gerry Stoker (ur.). *Teorije i metode političke znanosti*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, str. 225–242.
- Reichertz, Jo (2004). »Abduction, Deduction and Induction in Qualitative Research«, u: Uwe Flick, Ernst von Kardorff i Ines Steinke (ur.). *A Companion to Qualitative Research*. London: Sage Publications, str. 159–164.
- Richards, Lyn (2009). *Handling Qualitative Data: A Practical Guide*. 2nd ed. London: Sage Publications.
- Sarantakos, Sotirios (2004). *Social Research*. 3rd ed. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Schmidt, Christiane (2004). »The Analysis of Semi-structured Interviews«, u: Uwe Flick, Ernst von Kardorff i Ines Steinke (ur.). *A Companion to Qualitative Research*. London: Sage Publications, str. 253–258.
- Smith, Dorothy E. (1987). *The Everyday World as Problematic: A Feminist Sociology*. Boston: Northeastern University Press.
- Smith, Dorothy E. (2002a). »Institutional Ethnography«, u: Tim May (ur.). *Qualitative Research in Action*. London: Sage Publications, str. 17–53.
- Smith, Dorothy E. (2002b [1990]). »The Conceptual Practices of Power«, u: Craig Calhoun, Joseph Gerteis, James Moody, Steven Pfaff i Indermohan Virk (ur.). *Contemporary Sociological Theory*. Malden: Blackwell, str. 315–322.
- Tomić-Koludrović, Inga (2000). »Ekonomski aspekti položaja žena u Hrvatskoj«, u: Inga Tomić-Koludrović i Suzana Kunac. *Rizici modernizacije: žene u Hrvatskoj devedesetih*. Split: Stope nade, str. 20–59.
- Walby, Sylvia (1990). *Theorizing Patriarchy*. Oxford i Cambridge: Blackwell.
- Walby, Sylvia (2005 [1997]). *Rodne preobrazbe*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Weeks, Kathi (2004 [1998]). »Labor, Standpoints, and Feminist Subjects«, u: Sandra Harding (ur.). *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*. New York i London: Routledge, str. 181–193.
- Witz, Anne (1992). *Professions and Patriarchy*. London i New York: Routledge.

Application of Feminist Standpoint Theory in Researching Female Professional Biography

Valerija BARADA

Department of Sociology, University of Zadar, Croatia

vbarada@unizd.hr

This article considers application of feminist standpoint theory in researching gendered professional and labour positions. This theory is basically defined as the epistemological and theoretical intention of seeing total social reality through the experience of women and the social relations they are involved in, since the overall power relations that intersect in the everyday life of women are more obvious from a marginal position. One of feminist standpoint theory's special variants is Dorothy E. Smith's institutional ethnography, whose methodological abundance is tested against a qualitative survey of the professional experience of everyday female labour activities in the design profession. The implementation of this standpoint theory is investigated through topics of research strategy and process, data quality, the researcher – interviewee relationship and data analysis. On the level of research strategy as defined by institutional ethnography, it has been found that the everyday working life of the researched women represents an expression of reality construction through the activities of the actors. Following strategy defined in this way, data quality was ensured by standards of internal and external validity that demand detailed interpretation and sampling of the institutionalized relations dominant in the researched experience. It has been shown that by using the so-called female interviewing paradigm, institutional ethnography enables building of the researcher – interviewee relationship in a non-hierarchical and mutually responsible manner. The process of descriptive and interpretative coding was analyzed, as well as the reasons for abandoning institutional ethnography implementation in defining over-arching codes. Considering the scope of methodological use of feminist standpoint theory in data analysis, it has been shown that the female labour experience in the design profession was approached from their key standpoint, while the institutional regime was interpreted by applying the concepts of the gender regime and professional projects. It is concluded that the complexity of the female professional experience in everyday labour activities can be determined by methodologically elaborated research use of feminist standpoint theory.

Key words: standpoint theory, methodology, feminism, profession, labour, women